

דתישכונע

פרשת נח, תש"פ, מספר 1341

עבד עבדים יהיה לאחיו

הרב יעקב אריאל

אומנם גם היא קשורה לחושים, אולם היא מעדנת אותם ומאצילה אותם.

התייחסותם של שלושת האחים לאביהם השיכור והחשוף משקפת שלוש תגובות תרבותיות שונות. חם מתרגש מהתופעה. הגירוי החושני מושך אותו, והוא אף קורא לאחיו לצפות במחזה. תגובתו של שם הפוכה. הוא מסתייג מהמראה ועוצם את עיניו מראותו. תרבותו היא רוחנית. צלם הא-להים שבו מתבטא לא רק בחשיבה מדעית מופשטת, אלא בעיקר בחיים ערכיים ואמוניים. יפת רק מצטרף לשם בסלידתו מתוצאות שכרותו של נח.

אכן יש הירארכיה בסולם הערכים התרבותיים. תרבותו של שם היא הנעלה ביותר. תרבותו של יפת ראויה אף היא, אולם בתנאי שתשכון באוהלי שם, ותשאף להתעלות לאתיקה, לתרבות הרוח, באמצעות האסטיטיקה. ל'תרבותו' של חם אין זכות קיום עצמאית, והיא חייבת להשתעבד לתרבויות הנעלות יותר. מותר לשתות יין אולם רק במידה, לשם מטרות נעלות לשמח א-להים ואנשים.

העבדות

עם זאת, הכתוב מדבר גם על עבדות פיזית, אולם ברור שאין מדובר על חובת השעבוד של בני חם. אפשר לראות ראייה לכך מיוסף, שבתוקף תפקידו כמשנה למלך מצרים (ארץ בנו של חם!) התנגד לשעבודם של המצרים, למרות שהם התחננו לו: "קְנֵה אֶתְנֹנִי... וְנָהִיגָה אֲנִי חֶמְדָּתְךָ וְאֶדְמֶתְךָ עֲבָדִים לְפָרְעָה"². יוסף סרב לבקשתם: "וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת כָּל אֶדְמַת מִצְרָיִם לְפָרְעָה". הוא קנה רק את אדמתם אך לא את גופם. ובלשון ה"משך חכמה": "יוסף שנא מאוד את קנין העבדות להיות שליט אדם באדם לרע לו"³. התורה מצוה "לא תִסְגֵּר עֶבֶד אֶל אֲדֹנָיו"⁴, ואיוב מעיד על עצמו: "אִם אֶמְאָס מִשְׁפָּט

קללת נוח את בנו חם וצאצאיו משקפת, לכאורה, תפיסה גזענית. בקריאה שטחית משתמע, שלפי התורה יש שלושה גזעים: שם, יפת וחם, ויש הירארכיה ביניהם: שם בראש – "בְּרוּךְ ה' אֱ-לֹהֵי שָׁם" (בר' ט:כו). אחרי יפת – "יִפְתָּ אֱ-לֹהִים לְיִפְתָּ וַיִּשְׁכֵּן בְּאֶהְלֵי שָׁם" (שם:כו). ותחת שניהם – חם, שעל בנו כנען נגזרה גם גזרת עבדות: "אָרֹר כְּנַעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאָחִיו" (שם:כה).

קנה המידה ליישום נכון של הצהרותיה של התורה הוא ההלכה, ובהלכה אין שמץ של גזענות וגם לא אזכור לקללת העבדות של כנען. לא מצאנו בכל התורה הבחנות צבעוניות בין בני האדם. חלוקה שכזו גם מנוגדת לסיפור בריאתו של אדם הראשון כאישיות יחידאית. בריאה זו מעידה על כך שיש מוצא אחד לכל המין האנושי, וכמו שאמרו חז"ל: "שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך"¹. התורה, אם כן, לא התכוונה לקביעה גזענית כלשהי במובנה המקובל.

קללת העבדות אף היא אין לפרשה כקביעה מחייבת. אין מצווה לשעבד לכתחילה מישהו, אפילו לא כנעני. אדרבה, להלן נוכיח שהתורה שוללת את העבדות. המושג "עבד כנעני" אומנם מוכר בהלכה, אולם אין לו זיקה לכנען דווקא. כל גוי שבמקרה נמכר לעבד נקרא "עבד כנעני". אומנם מקור השם הוא בפרשתנו, אך רק השם ותו לא. עבד ממוצא כנעני זכאי לאותן זכויות של עבד רגיל, וגם הוא, כאשר ישתחרר ייחשב כגר צדק שווה זכויות וחובות לכל דבר. על כורחך, אין מדובר בגזענות במשמעותה הביולוגית, אלא בשלוש תרבויות, בעקבות פירושו של המהר"ל מפראג בספרו 'גור אריה' על אתר, ופירוש הרש"ר הירש.

תרבות שם היא אתית ורוחנית, היא שואפת לנצח, לאבסטרקט, למוחלט. תרבות חם היא חושנית וארוטית. תרבות יפת היא אסטטית.

* הרב יעקב אריאל לשעבר רב העיר ר"ג, מרצה בכולל ובמדרשה באוניברסיטת בר אילן, ונשיא ישיבת ההסדר ר"ג.

1 סנהדרין לז ע"א.

2 בר' מז:יט-כ. וראו רמב"ן שם.

3 עפ"י קהלת ח:ט.

4 דב' כג:טז. אומנם להלכה מדובר בעבד כנעני של ישראל שברח מחו"ל לא"י, אך אין מקרא יוצא מידי פשוטו.

לעולם בהם תעבדו

ובכל זאת, לקללת העבדות נותר רושם הלכתי. תופעת העבדות, שאומנם לא הייתה רצויה, אך למעשה הייתה היא עובדה קיימת בתקופת הביניים, יצרה אצל חלק מהעבדים 'תרבות כנענית'. תלותם המוחלטת באדוניהם שחררה אותם מכל אחריות מוסרית ותרבותית: "עבדא בהפקרא ניחא ליה"¹¹. רבים מהם היו פרוצים בעבירות חמורות, כגון אבר מן החי, עריות ועוד.¹² המצב היה חמור עד כדי כך, ששחרור עבד עלול היה להזיק לו ולחברה, יותר משיועיל.¹³ הוא היה זקוק לשמירה. על כך נאמר בתורה "לְעֹלָם בְּהֵם תַּעֲבֹדוּ" (וי' כה:מו). אומנם לכתחילה אין מצווה לקנות עבדים, אך בדיעבד אין לשחררם. המשך שעבודם ישמור עליהם לבל יתדרדרו יותר. יש כאן סגירת מעגל – השעבוד התרבותי מחייב שעבוד פיזי. תרבותו של כנען היא הגורמת לקללה: "עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו".

אומנם, בהשראת התנ"ך, העבדות הפיזית חלפה מן העולם, אך באשר לערכי התרבות של חם וכנען המשימה עדיין לפנינו. ה' כרת ברית עם נוח שלא יהיה עוד לעולם מבול של מים, אך מבול מבלבל ומבלה של תרבות הפנאי שוטף את העולם. תרבות זו מורכבת בחלקה מתת-התרבות הכנענית, והיא מאפילה במידה רבה על התרבות האתית האמונית של שם ועל זו האסטטית הערכית של יפת. אנו עדיין זקוקים לתיבה שתגן עלינו ותסנן אותה מזוהמתה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

9 כגון חלקת יעקב אבן העזר סי' כג, שבט הלוי חלק ה סימן קצד, מנחת יצחק חלק ה מסימן מז ואילך.

10 ראו תחומין לז, עמ' 154-175.

11 גטין יג ע"א.

12 שם סח ע"ב; פסחים צא ע"א; ביצה יד ע"ב; בבא מציעא עא ע"א.

13 ידוע ששחרור העבדים בארה"ב, ללא הכנה ראויה, גרם לחלק מהם להידרדרות מוסרית ותרבותית קשה, שעקבותיהם ניכרים עד היום...

עבדי ואמתי ברבם עמדי הלא בבטן עשני עשהו ויכנונו ברחם אחד" (לא:ג).⁵

אומנם, סוחרי העבדים שחטפו שחורי עור באפריקה ומכרום ללבני העור באמריקה הצדיקו את תפיסתם הגזענית המעוותת בציטוט פסוקים מפרשתנו, אך אין להביא ראיה מתאבי בצע. עבדות הייתה תופעה מקרית. כל אדם, מכל צבע שהוא, שנפל בשבי, הפך לרכושם של שוביו, לפי חוקי המלחמה ששררו בעולם הישן, והיה עלול להימכר לעבדות. התורה הכירה במציאות זו, אך רק דה-פקטו. היא שדרגה את מעמד העבד לבלי הכר: הוא אינו נחשב לרכושו המוחלט של אדוניו; אדון המכה את עבדו וחובל בו חבלה חמורה נקנס בכך שעבדו יוצא לחירות, ואם ההכאה גרמה למותו של העבד – אדוניו נידון למוות כרוצח! העבד הוא יצור אנושי ולא בהמת עבודה. הייתה זו מהפכה לעומת המקובל בעולם הרחב, אפילו עד המאה ה-19.

היציאה ממצרים מעבדות לחירות

"יציאת ישראל ממצרים תישאר לעד האביב של כל העולם כולו" אמר הרא"ה קוק.⁶

יציאת מצרים היא המאורע המכונן את הלאומיות הישראלית. החירות היא יסוד מוסד ביהדות. ואכן, מוסד העבדות בתוך עם ישראל בוטל מייד, ונאסר לחלוטין: 'עבדי הם', ולא עבדים לעבדים. בשלב הביניים חייב האיסור רק את החברה הישראלית, אך יש בו קריאת כיוון לאנושות כולה; יציאת מצרים הביאה בשורה חדשה לעולם. היא שימשה כמקור השראה לכל המשועבדים בעולם, הן כפרטים הן כציבורים. עמים יצאו מתחת ידי מדכאיהם, עבדים מאדוניהם ופועלים מתחת ידי מנצליהם. דוגמה מפורסמת לכך היא שירת העבדים בארה"ב במאה ה-19: Let my People go!⁷

במשך הזמן חלחל הרעיון המקראי לתודעה האנושית, וכיום בוטלה העבדות בכל מדינות העולם החופשי. רוב הפוסקים סוברים שאין היום עוד תוקף מעשי לדיני העבדות המובאים בשולחן ערוך.⁸ לפי התורה, אי אפשר היום לשעבד אדם,⁹ ויהודי שקונה היום עבד – הקניין בטל ומבוטל.¹⁰

5 איוב הוא דמות אוניברסאלית. בכל הספר אין שום אזכור לישראל.

6 מאמרי הראיה ב עמ' 501.

7 אין זה תרגום מדויק. משה אמר 'שלח את עמי ויעבדוני!' שחרור אינו רק פריקת עול שלילית, יש לצקת בו תוכן חיובי.

8 יו"ד סי' רסז.